

Purmerend

STADSGIDS

Purmerend

STADSGIDS

Laurens Windig

© Auteur en coverontwerp: Laurens Windig

ISBN:9789403724812

Website: <https://laurenswindig.nl>

INLEIDING

Overbodig is het niet om een inleiding te geven van dit boek of stadsgids zoals je het noemen wilt.

Purmerend heeft als stad zoveel te bieden dat iedere ontdekking telkens weer een inleiding is naar een volgende ontdekking. 'Waar beginnen wij en waar eindigen wij?' is hier niet van toepassing. Wel is het belangrijk de geschiedenis van de stad voorop te stellen, zodat wij weten waar wij starten. Er is geen gebruik gemaakt van afbeeldingen des verrassender is de ontdekking.

Er is veel informatie vergaard welke u zo mogelijk interesseert.

GESCHIEDENIS VAN PURMEREND

Ondanks dat een groot deel van Purmerend pas in de afgelopen tientallen jaren is gebouwd, heeft de stad toch een eeuwenoude geschiedenis. Begonnen als klein vissersdorpje, gelegen tussen de meren Beemster, Purmer en Wormer, groeide Purmerend vanaf de 17e eeuw uit tot de marktstad van de regio.

MIDDELEEUWEN: VEENLAND

Rond 1000 na Christus was de omgeving van Purmerend tot enkele meters boven zeeniveau met veen bedekt. Het gebied waterde via de veenrivier Where af op het Almere, de latere Zuiderzee. De ontginning van het veenland van Noord-Holland, vanaf de 9e en 10e eeuw na Christus, ging gepaard met ontwatering, inklinking en oxidatie van de veenbodem. Hierdoor trad een maaiveld daling op van uiteindelijk enkele meters en kwam het land beneden zeeniveau te liggen.

Vanaf 1100 na Christus breidden het Almere en de Zuiderzee zich uit ten koste van het omringende veenland. In het veenlandschap van Noord-Holland boven het IJ ontstond een aantal zich snel uitbreidende meren. De veenarchipel stond via de Beemster, de Purmer Ee, de Zaan en de Krommenije in open verbinding met het zoute water van de Zuiderzee.

15e EEUW

Nadat vanaf 1410 de Amsterdamse koopman Willem Eggert leenheer werd in Purmerend, wordt in 1434 Purmerend voor het eerst als stad omschreven. maar kreeg officieel pas stadsrechten in 1454,

Purmerend telt dan ongeveer 500 inwoners. Willem Eggert laat tussen 1410 en 1413 Slot Purmersteijn bouwen, ongeveer op de plaats van het huidige Slotplein.

Tot 1605 is het slot de vesting van de Heren van Purmerend. Eén van deze heren, Jan van Egmond, verleent in 1484 marktrechten aan de stad. Daarmee een uiterst belangrijk jaartal in de geschiedenis van de stad. Purmerend kan hierdoor uitgroeien tot een volwaardige stad en dé marktstad van de regio. Twee keer per jaar, in mei en in oktober, wordt een jaarmarkt gehouden en iedere zaterdag een weekmarkt. Purmerend wordt daardoor het handelscentrum van de omgeving. Naast vis handelt men vooral in fruit en zuivelproducten.

AGRARISCH CENTRUM

In de omgeving is de melkveehouderij de belangrijkste agrarische activiteit. Deze sector wordt na de drooglegging van de Beemster, Purmer en Wormer nog meer vergroot. De visserij verdwijnt weliswaar, maar de veeteelt en de daaruit voortvloeiende melk- en kaashandel worden belangrijker.

Purmerend is halverwege de zeventiende eeuw het centrum in Waterland voor de handel in akkerbouw,-tuinbouw- en veeteeltproducten. In deze periode bereikt de stad het hoogtepunt van de welvaart. De weekmarkt is al in 1572 verschoven naar de dinsdag en tot op heden wordt het op die dag gehouden.

16e EEUW

Op 23 juli 1519 gaat door een enorme brand een groot deel van de stad in vlammen op.

Van de 210 huizen blijven er slechts 60 van gespaard. Verder blijven Het St. Ursulaklooster en Slot Purmersteijn bewaard. Die rampzalige gebeurtenis moet geleid hebben tot het afbreken van de stadsmuren.

In 1572 gaat Purmerend over naar het protestantisme.

Geuzenleider Sonoy neemt Purmerend in en laat het St. Ursulaklooster verwoesten. Zo komt er ruimte vrij voor een ossenmarkt. Het bekendste en belangrijkste plein van de binnenstad doet vanaf dat moment dienst als koe- markt en krijgt later ook die naam.

16e EEUW: STADSUITBREIDINGEN

De stad heeft in de zestiende en zeventiende eeuw verschillende uitbreidingen ondergaan. De kern was voor het uitbreken van de Tachtigjarige oorlog in 1568, al uitgebreid aan de oostzijde. Daarna is de stad in fasen vergroot. Uitbreiding I (1572): de huidige huizenblokken aan de zuidzijde worden aan de Plantsoensteeg, Schoolplein, Nieuwstraat, en Nieuwgracht aangebouwd. Een jaar later krijgt de stad ook een aarden wal en een brede stadsgracht; de eerste verdedigingswerken. Uitbreiding II (1574): aan de noordzijde worden de Hoornse Buurt, Tuinstraat en Molenplantsoen gebouwd. Het zogeheten Hoornsche Eiland ontstaat. Uitbreiding III (1614): aan de westzijde van de stad komen de gebieden, die tot op heden bekend staan als Westerstraat, Kanaalschans en Neckerdijk, Kanaalstraat, Kanaalkade, alsook Beemsterburgwal, Wagenbeurs

en Gedempte Singelgracht. Slot Purmersteijn komt hierdoor binnen de grachtengordel te liggen. Uitbreiding IV (1614): aan de noordzijde wordt de Hoornse Buurt uitgebreid en worden bij de stad bouwblokken Venediën, Bierkade, Houstuinen en Whereplantsoen gevoegd.

Uitbreiding V (1645): het gebied ten zuidoosten van de stad wordt gebouwd. Ook wordt een singel aangelegd met vijf vestigingswerken.

17e EEUW: DROOGMAKERIJEN

Door de vele overstromingen vormen de meren een grote bedreiging voor de omwonenden. Daarom besluit men in 1612 tot drooglegging van het Beemstermeer. Het Purmer- en Wormermeer volgen in respectievelijk 1622 en 1625. Door de drooglegging ontstaat een grote hoeveelheid landbouwgrond en veranderen de belangen van de stad én van de bevolking.

Purmerend krijgt een steeds belangrijkere functie als marktstad en centrum voor het omliggende gebied. Met haar economische groei tijdens de Gouden Eeuw, neemt het inwonertal van de marktstad toe. In 1645 verleent de Staten van Holland enest-Friesland toestemming om het stadsgebied te vergroten. Hiermee is de uitbreiding van Purmerend voorlopig voltooid.

ZESSTEDENVAART

In 1660 besluiten de stadsbesturen van Amsterdam, Purmerend, Monnickendam, Edam, Hoorn en Enkhuizen. over te gaan tot het aanleggen van wegen en trekvaarten tussen deze steden; de Zesstedenvaart. In 1663 wordt er pas begonnen met het graven ervan. Er zijn twee aanlegsteigers, bij de Beemsterpoort en de Amsterdamse Poort, vanwaar men 'zes keer' per dag naar Amsterdam en Hoorn kan varen, vandaar de naam 'Zesstedenvaart'.

18e EEUW: ECONOMISCHE ACHTERUITGANG

Tussen 1700 en 1799 lijkt er weinig opzienbarends gebeurd te zijn, behalve een grote uitbraak van veepest in 1714 die de veesector een enorme klap heeft bezorgd. De stad breidt zich de hele eeuw niet meer uit en is opgesloten binnen zijn vestingwerken. In 1741 wordt het tot een ruïne vervallen Slot Purmersteijn gesloopt.

BERNARD NIEUWENTIJT

Het is de tijd waarin een van de bekendste Purmerenders ooit geleefd heeft en die ook een aantal keer burgemeester van Purmerend is geweest, de internationaal vermaarde arts en filosoof Bernard Nieuwentijt (1654-1718), Bernard Nieuwentijt is de grondlegger van de zogenaamde fysico-theologie: een filosofische stroming die Gods bestaan of eigenschappen beoogt af te leiden uit de concrete aanschouwing van natuurlijke processen. Daarmee wordt hij een van de grote namen uit de Nederlandse Verlichting. Zijn boek 'Het regt gebruik der werelt beschouwingen' uit 1715, geniet enorm gezag in het hele land en daarbuiten.

19e EEUW: HET NOORD-HOLLANDS KANAAL

Zoals overal in Nederland, brengt de negentiende eeuw ook in Purmerend vooruitgang en grote vernieuwingen met zich mee. De opening van het Noord-Hollands Kanaal in 1824, zorgt voor nieuwe welvaart en een opbloei van de economie

De al bestaande trekvaart naar Amsterdam wordt hiervoor verdiept en verbreed. Daarmee

herkrijgt Purmerend de primitieve functie van proviand van passerende schepen.

Eveneens in 1824 koopt ondernemer Klaas Brantjes een houtzaagmolen langs de Where. Hij ziet het Noord-Hollands Kanaal als een goede aanvoerroute voor houttransporten. Zijn houthandelsbedrijf zorgt ervoor dat Purmerend in de tweede helft van de 19e eeuw uitgroeit tot het centrum van de houthandel boven het IJ in Noord-Holland. Brantjes wordt een belangrijke naam in de industriële ontwikkeling van Purmerend. Leden van deze familie openen een traankokerij, een ovensteenfabriek en een rederij. Later in de eeuw, na de opening van het Noordzeekanaal in 1876, neemt de betekenis van het Noord-Hollands Kanaal voor Purmerend af. Het aantal schepen dat Purmerend aandoet, vermindert. Daarnaast neemt de concurrentie van stoomschepen toe, waardoor het bedrijf van Brantjes het steeds moeilijker krijgt.

Dit leidt tot het verbreden van de activiteiten: Aan de Overweerse polderdijk wordt een portlandcementfabriek opgericht, die vervolgens wordt omgezet naar een stoomwasserij en weer later naar een aardewerkfabriek. De 19e eeuw brengt ook het afbreken van de aarden

stadswallen. Hiervoor in de plaats komen gro-
tendeels plantsoenen en wordt er voor de eer-
ste keer sinds 1645, stadsuitbreiding mogelijk.

KERKEN EN KAASWAAG

Maar voorlopig wordt alleen binnen de voor-
malige vestingwerken gebouwd. Daar waar tot
1850 een laatgotische kerk staat, wordt tussen
1851 en 1853 de Sint-Nicolaaskerk gebouwd,
nu beter bekend als de Koepelkerk. Vandaag de
dag bevat deze kerk drie eeuwenoude orgels:
het Garrels-orgel en het Bätz-orgel, beide uit de
18e eeuw en het Witte orgel uit de 19e eeuw.
Vlakbij verrijst in 1883 de Kaaswaag. Eerder
zijn al in 1861 de Doopsgezinde kerk aan de
Kanaalstraat en in 1880 de Lutherse kerk in de
Hoogstraat gebouwd. Tussen 1860 en 1885
wordt een groot aantal grachten om hygiëni-
sche redenen gedempt.

SPOORLIJN EN AFSLAGVERENIGING

De spoorlijn Amsterdam-Zaanstad-Purmerend
opent in 1884. Het station ligt ver buiten de
grachtengordel met het oog op toekomstige
stadsuitbreiding. Tien jaar later vertrekt vanaf
het Tramplein voor de eerste keer een tram

naar Amsterdam, tot 1949 blijft deze lijn in stand.

In 1896 wordt de Afslagvereniging Beemster, Purmerend & Omstreken (B.P.&O) opgericht. Eerst wordt deze groenteveiling langs De Where gehouden. In 1905 verhuist deze naar de Beemsterburgwal en in 1953 weer naar een locatie aan de pas aangelegde Burg. D. Kooijmanweg. Hier blijft de veiling in bedrijf tot aan 1980.

PLATEEL- EN MELKFABRIEK EN 3 KAPITALE VILLA'S

1890 is het jaar van de komst van melkfabriek Arcade langs de Jaagweg, later overgenomen door Hollandia. Dit wordt een belangrijke werkgever voor Purmerend.

Weduwe Clementine Brantjes bouwt in 1895 een plateelfabriek, die het beroemde Purmerends plateel voort zou brengen.

Het Purmerends Museum bevat nu nog een grote hoeveelheid van dit bijzondere handbeschilderde keramiek. De familie Brantjes laat aan het einde van de 19e eeuw drie kapitale villa's bouwen, t.w.: Villa Clementine en Huize Louise aan de Plantsoengracht en verder Villa Houtheuvel aan de Purmersteenweg.

WERELDBEROEMDE ARCHITECTEN

In de 19e eeuw werden enkele wereldberoemd geworden architecten geboren zoals de kerkenbouwer Jan Stuyt (1868-1934), de pionier van 'Het Nieuwe Bouwen' Jacobus Johannes Pieter Oud (1860-1963) en de ontwerper van de stalen buisstoel, Mart Stam (1899-1986).

20E EEUW: PURMEREND GROEIT EXPLOSIEF

Aan het eind van deze eeuw is het grondgebied verveelvoudigd ten opzichte van het begin van de eeuw. Het begint al direct in het tweede jaar dat er voor het eerst buiten de grachtengordel wordt gebouwd. Tussen 1905 en 1910 ontstaan Julianastraat, Bernard Nieuwentijtstraat, Julianaplein, Vooruitstraat en de Herengracht. Architect Jan Stuyt ontwerpt een nieuw stadhuis voor de Kaasmarkt dat in 1911 en 1912 gebouwd wordt. Nog steeds is het de blikvanger van de Kaasmarkt en is daar tevens het Purmerends Museum gevestigd.

In 1912 krijgt de architect H.P. Berlage de opdracht een uitbreidingsplan te ontwerpen, dat de terreinen tussen de stad en het station bestrijkt. Dit plan werd echter nooit uitgevoerd en de reden is onbekend. In plaats daarvan

krijgt de stedenbouwkundige Wieger Bruin de opdracht een plan voor de Zuiderpolder te ontwerpen. De verkaveling van dit plan sluit aan op de bestaande richtingen en straten, zoals o.a. de Vooruitstraat en de Korte Herengracht.

PURMEREND LOOPT ONDER WATER

In de ochtend van 14 februari 1916 breekt het water door de Zuiderzeedijk . De hele regio Waterland, dus ook Purmerend, loopt onder water. Op de volgende pagina een verslag uit die tijd.

De geweldige Noordwesterstorm, die in den nacht van 13 op 14 januari de golven hoog opzweepten en den Zuiderzeedijk beukte, zoodat deze op allerlei plaatsen werden doorbroken. Voor Purmerend bracht het angstige en spannende dagen. Vrijdagmorgen op den 14den Januari 1916. drong de mare van deze ramp reeds vroeg in de stad door. Zenuwachtig en gejaagd liep het volk te hoop, onzeker over hetgeen hun te wachten stond. In 't holle van den nacht waren de bewoners van Zuiderwoude door het aanstormende water overvallen; des morgens tegen melktijd verraste het de boeren in de Belmeer zoo plotseling, dat zij ternauwernood met

hun gezinnen op de zolders konden vluchten en het grootste deel van hun vee omkwam. Bij den oprit van de tram was de Broekermeerdijk bezweken en achter het dorp om veroverde het water reeds het oude land. Voor zover bekend zijn er geen mensen in Purmerend verdronken.

Het meest zwaar getroffen gebied was Marken. Het hele eiland werd zwaar beschadigd en daar vielen ook de meeste slachtoffers. Veel huizen werden overspoeld door de zee en stortten in. Zestien inwoners verdronken in de overstroming. Naast slachtoffers kwam heel veel vee om, vooral in gebieden tegen de Zuiderzeedijk aan. Dorpen als Zuiderwoude en Ransdorp die relatief dicht tegen de dijk aan liggen, werden verrast door de doorbraak van de dijk. Men moest hals over kop vertrekken. Vee, dat boeren nog voor het wassende water uit hadden weten te drijven, werd ondergebracht op hoger gelegen plekken zoals in kerken en schoolgebouwen en op heel gebleven dijken, maar die ruimtes bleken al snel te klein. Later kon veel vee naar boerderijen ten zuiden van het IJ worden overgebracht. In Volendam en rond Den IJp en Oostzaan waren veel pluimveebedrijven met grote problemen en er verdronk er zeer veel gevogelte.